

Het Rampjaar in de Vechtstreek

Kerkarchieven als rijke bron voor regionale Rampjaarverhalen

De Vechtstreek was tijdens het Rampjaar een belangrijke regio. Het gebied van Muiden tot Breukelen besloeg een groot deel van de noordelijke sectie van de Oude Hollandse Waterlinie. Er is in het gebied flink gevochten. Ruim een jaar liep de frontlijn tussen Nederlands en Frans gebied grofweg langs de Vecht.

Wouter van Dijk is historicus, archivaris en senior collectiebeheerder van het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen.

In het voorjaar van 1672 trok het Franse leger onder Zonnekoning Lodewijk XIV razendsnel de Republiek binnen. In de zomer ontstond aan de in allerijl aangelegde waterlinie een patstelling. Lodewijk had geen haast gemaakt met een aanval op Holland omdat hij verwachtte dat de Republiek het verzet wel zou staken na de snelle opmars van het Franse leger. In het najaar bleek dat dit te makkelijk gedacht was. En aan het einde van 1672 werd de strijd grimmiger. Franse troepen trokken regelmatig door de in de frontlinie gelegen Vechtstreek om de dorpen in de omgeving te terroriseren. Onder andere Waverveen, Abcoude

en Nigtevecht moesten het ontgelden.

Veel van deze gebeurtenissen kennen we uit boeken die tijdens of kort na het Rampjaar verschenen zijn. Bekende voorbeelden zijn *De Fransche Tyrannie* van Abraham de Wicquefort en *'t Verwerd Europa* van Pieter Valkenier, waaruit vaak geput wordt als het gaat over het Rampjaar. Het beeld dat in deze publicaties geschetst wordt, kan aangevuld en genuanceerd worden aan de hand van lokale archieven, zoals het streekarchief RHC Vecht en Venen.¹ In de kerkarchieven vinden we primaire bronnen over de gebeurtenissen in de genoemde dorpen.

De Vechtstreek, uitsnede van een kaart van Blaeu uit 1630.

De verwoesting van Waverveen

In Waverveen dacht men relatief veilig te zijn. Het dorp lag midden in onder water gezet gebied en een groep bewapende dorpsbewoners zorgde samen met een uitlegger met soldaten voor de verdediging. Een uitlegger was een vaartuig met kleine diepgang, bewapend met een kanon, dat de nog begaanbare dijk- en waterwegen moest beschermen. Dat bleek niet genoeg toen de dorpsbewoners in september 1672 van de Franse bezetters in Utrecht het bevel kregen om een grote hoeveelheid hooi te leveren aan het Franse leger. Buiten het feit dat de Waverveenaren niet van plan waren dit hooi te leveren aan de vijand, want dat

was verboden door de Staten-Generaal, konden ze het ook niet. Rondom Waverveen lagen voornamelijk turf en veenplassen en er was nauwelijks weiland te vinden. Aan het ultimatum werd dan ook niet voldaan.

We weten dit omdat de dominee van de hervormde gemeente van Waverveen in het oudste kerkboek van de gemeente een uitgebreid verslag heeft geschreven.² Dat kerkboek dateert uit de zestiende eeuw en werd bijgehouden tot in de achttiende eeuw. Dominee Hendrik Selijns was predikant in Waverveen van 1666 tot 1682. Daarvoor en daarna was hij werkzaam in de kolonie Nieuw-Nederland in Amerika. Door zijn verslag weten we ook dat in juli 1672 het dorp Waverveen al verschillende vluchtelingen herbergde, onder andere uit Kockengen, Harmelen en Woerdense Verlaat. Op dat moment stond Waverveen op het punt zelf oorlogsgebied te worden. De brandschatting die het dorp was opgelegd kwam deels voort uit het feit dat Waverveen geen onderdeel uitmaakte van de bezette provincie Utrecht. De omliggende dorpen Vinkeveen, Mijdrecht en Wilnis deden dat wel. Omdat Waverveen Hollands was, kreeg men niet de kans brandschatting af te kopen via een zogenaamde *sauegarde*, Holland was immers geen bezet gebied. De Utrechtse dorpen hadden eieren voor hun geld gekozen en voor een *sauegarde* betaald.

Omdat Waverveen de door de Fransen geëiste schepen hooi niet leverde, trokken op 4 november zo'n vierhonderd Franse soldaten van Utrecht via Breukelen en Nieuwer ter Aa naar Demmerik. ►

Boven: De verwoesting van Waverveen door de Fransen in 1672, door Isaac Sorious.
Onder: Het kerkboek van Waverveen.

¹ Het streekarchief Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (RHCVV) is de archiefbewaarpplaats van de gemeenten Stichtse Vecht en Weesp, samen een groot deel van de Vechtstreek, en de gemeenten De Bilt en De Ronde Venen.

² RHCVV, toegang 0977 Hervormde gemeente Waverveen, inv.nr. 366.

Abcoude in 1672 verwoest door de Fransen, door Isaac Sorius.

Daar splitste de Franse troepenmacht zich op. Het ene deel trok via Wilnis en Mijdrecht op en het andere deel via Vinkeveen. Zo nam men Waverveen en Botshol van twee kanten in de tang. In de vroege morgen van vijf november overvielen de Fransen het dorp. De boerenmilities waren geen partij voor de Franse soldaten en werden al snel overrompeld. De uitlegger met staatse soldaten bood langer weerstand, maar moest zich na een uur strijd met zware verliezen overgeven. Van het dorp Waverveen was na de Franse furie niet veel meer over. 59 huizen waren platgebrand, al bleven de kerk, de predikantswoning en de school dat lot bespaard.

‘Het kasteel met de staatse bezetting lieten de Franse troepen links liggen. In plaats daarvan plunderden ze het dorp en staken het in brand’

Een bijzonder verhaal dat Selijns beschrijft, is dat van Leuntje Chielen, die net een uur voordat de Fransen aanvallen een zoon geboort heeft. Samen met haar man Cornelis Martensz probeert ze met een sloep het dorp te ontvluchten. Op het laatste moment wordt Cornelis door de Fransen in zijn buik geschoten, waarop Leuntje zelf de riemen pakt en de zware sloep meer dan een uur voort roeit tot ze in Ouder-Amstel aankomt. Daar wordt ze opgevangen door bewoners. Haar man is inmiddels stervende en overleeft de Franse aanval niet. Leuntje wel. Ze is zelfs in staat haar pasge-

boren zoontje nog geen twee weken later zelf ten doop te houden in de Zuiderkerk in Amsterdam. Met de overval van de Fransen begin november was het ergste leed voor Waverveen in het Rampjaar geleden. Dat gold niet voor het nabijgelegen Abcoude, dat niet veel later bezoek kreeg van de vijand.

De katholieke redder van Abcoude

In het geval van Abcoude komen we een verslag van de gebeurtenissen tegen in een register van de pastoor.³ De destijds in Abcoude aanwezige rooms-katholieke pastoor Gerrit van Delden ontvluchtte het oorlogsgeweld en vertrok naar Haarlem. In zijn plaats kwam Joannes Vennicx over uit de Meijerij van Den Bosch. Hij bleef meer dan veertig jaar pastoor in Abcoude, tot zijn dood in 1716, en speelde een bijzondere rol in het Rampjaar. Dat weten we omdat zijn opvolger Theodorus van Aelst in het kerkboek van Abcoude zijn optreden heeft vastgelegd. Vermoedelijk heeft hij de verhalen van Vennicx zelf vernomen. Voordat Vennicx overleed, was Van Aelst namelijk al enige tijd werkzaam in Abcoude om Vennicx te ondersteunen in zijn taken.

In de nacht van 17 november 1672 overviel een compagnie Franse troepen Abcoude. Het kasteel met de staatse bezetting lieten zij links liggen. In plaats daarvan plunderden de Fransen het dorp en staken het in brand. Toen ze daarmee bezig waren, kwam volgens Van Aelst het moment dat pastoor Vennicx de Franse troepen tegemoet liep. Met het ‘alder heiligste sacrament of venerabel’ in de hand,

³ RHCVV, toegang 1094 R.K. parochie H.H. Cosmas en Damianus, inv.nr. 254.

een gewijde hostie, vroeg hij de Franse commandant nederig het dorp te sparen, in de naam van 'den geene die aldaer in dat Hijligh tegenwoordig was', dus in naam van God. Daarop zou de Franse officier zijn troepen hebben bevolen rechtsomkeert te maken en de rest van het dorp met rust te laten. Ze blusten zelfs nog wat brandjes. Vervolgens trok pastoor Vennicx met een aantal mannen richting de Grote Kerk om deze te blussen.

Inboedel weggevoerd

Nadat de Fransen de streek ontruimd hadden, nam Vennicx het op zich een schuur te bouwen die als katholieke schuilkerk diende. Het opdragen van de wekelijkse mis werd echter al snel verstoord door de toenmalige maarschalk van Abcoude, vermoedelijk Carel Philip van Hardenbroek, die de hele inboedel van de schuilkerk op een vrachtschuit wegvoerde. Na deze wandaad stuurden de katholieken van Abcoude een smeekschrift naar stadhouder Willem III waarin men de heldendaad van Vennicx aanvoerde om het verzoek om een eigen kerk kracht bij te zetten. Willem zegde via de Staten van Utrecht toe aan Vennicx dat deze 'in stilte en binnens meuren des huys aldaer vrij de oeffeningh van de Rooms-Catholyken godsdienst moght houden, mits geen aanstootelijkheid te geven aen de gereformeerde gesinthen'. Met zijn dappere optreden had Vennicx het recht op een schuilkerk verdiend. Met maarschalk Van Hardenbroek liep het niet goed af. Niet lang na zijn plundering van de Abcouder schuilkerk kwam hij om het leven, toen hij op de vloot van Michiel de Ruyter in juli 1674 deelnam

aan een aanval op het eiland Martinique. De overval op Abcoude is in grote lijnen ook terug te lezen in *De Fransche Tyrannie* van Abraham de Wicquefort en 't *Verwerd Europa* van Pieter Valkenier. Het grote verschil is echter dat de rol van pastoor Vennicx is weggelaten. Misschien hebben de katholieke Abcoudenaren hun eigen heiligenmirakel verzonnen, maar erg waarschijnlijk is dat niet. Dat komt vooral door de toevoeging van het contact met Willem III en de Staten van Utrecht over de toestemming een schuilkerk open te houden. Misschien waren de auteurs niet op de hoogte van Vennicx's rol, maar afgaand op hoe

'Het kwam in de propagandistische boeken niet van pas dat een katholieke priester zich voor het vaderland had ingespannen'

goed ze verder geïnformeerd zijn over de gebeurtenissen in de regio lijkt ook dat niet zo aannemelijk. Het lijkt erop dat het in de propagandistische boeken van Valkenier en De Wicquefort niet van pas kwam dat een katholieke priester zich voor het vaderland had ingespannen en tegen de Franse troepen was ingegaan. Behalve als een strijd tussen staten werd het conflict in het Rampjaar in Europa immers ook gezien als een strijd tussen katholieken en protestanten. De Zonnekoning als heerser over een katholiek Europa was hierbij het grote schrikbeeld dat veel protestanten in de Republiek en omringende protestantse naties sterkte in hun verzet tegen Frankrijk. ►

Wreedheden in een dorp aan het water, door Romeyn de Hooghe, 1672. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Liek Mulder was geschiedenisleraar op havo-vwo-scholen. Hij is historicus en auteur van een groot aantal educatieve uitgaven en geschiedenisboeken. **Jorna Kniese** werkt vanuit haar bedrijf Three Hares aan projecten in erfgoed, onderwijs en natuur.

Educatie over het Rampjaar in drie kastelen

Voor Kasteel Amerongen, Slot Zuylen en Kasteel Middachten was het Rampjaar een belangrijk jaar in hun lange geschiedenis. De kastelen lagen in bezet gebied, aan de verkeerde kant van de Oude Hollandse Waterlinie. De eigenaren kregen te maken met de wreedheden van de bezetter en bovendien met een bijzondere vorm van afpersing, de brandschatting. De Fransen hadden geld nodig om de hoge kosten van de oorlog op te kunnen brengen. Ze dreigden bezittingen in brand te steken en eisten daarom losgeld.

De drie adellijke families gingen elk op eigen wijze met dit noodlot om. De heer van Slot Zuylen besloot de afkoopsom te betalen. Zijn slot werd gespaard. De kasteelheer van Amerongen aarzelde met betalen. Hij wilde zich niet laten chanteren. Eer hij definitief kon besluiten, werd Kasteel Amerongen in februari 1673 van souterrain tot torenspits volgestopt met sprokkelhout en in brand gestoken, waardoor er van het bouwwerk weinig meer overbleef dan een zwartgeblakerde ruïne. Godard Adriaan van Reede zorgde er wel voor dat zijn zoon Godard van Ginkel de middelen ter beschikking kreeg om de brandschatting voor Kasteel Middachten te betalen. Het kasteel werd daardoor gespaard, maar later alsnog door terugtrekkende Franse troepen geplunderd.

De drie kastelen hebben dus elk een eigen Rampjaarverhaal, maar zijn ook op andere wijzen met elkaar verbonden. De zoon van de kasteelheer van Amerongen was kasteelheer in Middachten. En de familie Van Tuyll van Serooskerken die op Slot Zuylen woonde, was verwant aan de familie Van Reede van de kastelen Amerongen en Middachten.

Samenwerking

In het speciale herdenkingsjaar 2022 bundelen de drie kastelen hun krachten om de verschrikkingen van 1672 onder de aandacht te brengen. Ze doen dit elk op eigen wijze, met als centraal thema het eigen verhaal. Gezamenlijk is een film gemaakt, gepresenteerd door Luc Panhuysen, om bezoekers en leerlingen mee te voeren naar het Rampjaar. In Kasteel Amerongen is de tentoonstelling *Goet en Bloet. Strijdvaardige familie verliest kasteel in Rampjaar 1672* te zien. In Slot Zuylen *Moord en Brand! Slot Zuylen en Rampjaar 1672*. Kasteel Middachten heeft minder expositieruimte, maar pakt uit met de schitterende tuinen en doet mee aan het educatieve project. Diverse publicaties vertellen de verhalen van de kastelen en laten de onderlinge verbanden in dat rampzalige jaar zien.

Educatief project

Met het educatieve project willen de drie kastelen leerlingen uit de klassen 2 en 3 van het voortgezet onderwijs uitnodigen en uitdagen zich te verdiepen in dit bijzondere jaar. Tegen de achtergrond

van de gruwelijke oorlog in Oekraïne krijgt dit project een extra lading. Wat nu enkele duizenden kilometers oostwaarts gebeurt, speelde zich 350 jaar geleden in ons eigen land af. Wat betekende dat voor onze voorouders destijds? De kern van het project is dat leerlingen zich inleven in een spannende gebeurtenis bij elk van de kastelen. Hoe ga je als tiener om met een levensecht dilemma in een tijd vol oorlogsgeweld? Wat is eigenlijk een ramp en welke consequenties kan die voor je leven hebben? Begeleid door vrijwilligers van de kastelen worden leerlingen uitgedaagd op die bijzondere historische locatie een antwoord te vinden op dat levensechte dilemma. Welke keuzes moet je in zo'n geval maken?

Het educatieve project wordt gedurende het schooljaar 2022-2023 aangeboden. Meer informatie bij Jorna Kniese van Kasteel Amerongen via j.kniese@kasteelamerongen.nl.

Van boven naar beneden: Kasteel Middachten, Slot Zuylen en Kasteel Amerongen.

Nigtevecht geplunderd

Het Utrechtse dorp Nigtevecht op de grens met Holland was in februari 1673 slachtoffer van de Franse troepen. Ook daar vinden we in het kerkarchief, in dit geval van de hervormde gemeente, bewijs van de gebeurtenissen. De plaats is bijzonder, namelijk een rekeningenboek van de diaconie.⁴ Een op het oog wat droge bron als een rekeningenboek is niet de eerste plaats waar je een verslag over oorlogsleed denkt aan te treffen, maar bij nadere bestudering blijkt het een minder onlogische plek dan gedacht. In dit rekeningenboek werden tussen 1663 en 1693 jaarlijks de inkomsten en uitgaven van de diaconie genoteerd. Vanaf begin 1673 is er een gat in de opgaven tot augustus 1674. De reden daarvoor was de aanval van de Franse troepen op het dorp, dat zij bijna geheel in de as legden op dinsdag 21 februari 1673. Alleen het huis van de schoolmeester bleef gespaard. Om het hiaat in de inkomsten en uitgaven te verantwoorden verklaarden de diaconie-meesters dat dit een gevolg was van de Franse aanval op het dorp: 'Dat door de haastige, en onverwachte invasie, en doorbrekkinge van den vijand, de francoisen, voorgevallen inde maand julius 1672, op welke een algemeen vlugten van de inwoonderen deser provincie, als int bijzonder mede van die van Nigtevecht gevolgt zijnde, nog eenigen tijd het dorp nevens de kerke bij den voornoemde vijand

op den 11/21 februari 1673, zijnde dingsdagh, en den tweeden vandie superstitieuse vastenavonds-dagen zodanig afgebrand, dat soo verre men in een kleine uur soude komen gaan, alleen het hujs van den schoolmeester geheel en vanden brand ongeschonden is overig gebleven is...'

De verwoesting van Nigtevecht door de Fransen in 1672, door Isaac Sorioius.

'Een wat droge bron als een rekeningenboek is niet de eerste plaats waar je een verslag over oorlogsleed denkt aan te treffen'

De herbouw van het dorp en de kerk in de daaropvolgende jaren is uit andere bronnen in het kerkarchief goed te volgen. De verwoestingen in de Vechtstreek kwamen met de plundering van Nigtevecht niet tot een einde. Daarvoor moesten de bewoners met angst en beven wachten tot september 1673, toen met de herovering van Naarden door het staatse leger de Franse druk op de Vechtstreek afnam. Niet lang daarna ontruimden de Franse soldaten ook Utrecht, omdat het geallieerde leger in november Bonn innam. Daarmee was de aanvoerlijn van de Franse troepen in de Republiek doorsneden, en dat leidde ertoe dat Lodewijk XIV besloot de Republiek te ontruimen. De wederopbouw van de Republiek, en ook van Waverveen, Abcoude en Nigtevecht, kon beginnen. ■

■ RHCVV, toegang 1091
Hervormde gemeente
Nigtevecht, inv.nr. 317.